

K rozporům mezi jazykovou kodifikací a oficiální podobou českých toponym

Pavel Štěpán, ÚJČ AV ČR v Praze

stepan@ujc.cas.cz

Klíčová slova: onomastika, oficiální podoba toponym, uliční názvosloví, kodifikace

Key words: onomastics, official toponyms, street names, linguistic codification

Conflicts between linguistic codification and official form of Czech toponyms

The paper deals with Czech geographical names, especially street names, with a conflict between their official form, obligatory in official communication, and linguistic codification, on several different linguistic levels. The greatest attention is paid to the level of spelling, both capitalization and other spelling phenomena. Conflicts on the morphological and word-formation levels are also examined.

Při výuce českého jazyka na základních a středních školách je značná pozornost věnována jazykové kodifikaci. Málokdy jsou však žáci informováni o tom, že oficiální podoba zeměpisných jmen nemusí být s jazykovou kodifikací vždy v souladu. V tomto příspěvku se zaměříme právě na nesoulad mezi jazykovou kodifikací a oficiálním zněním českých zeměpisných jmen, především pak názvů ulic, ale i pojmenování obcí a jejich částí, pozemků apod.

Rozpory mezi jazykovou kodifikací a oficiálním zněním toponym jsou dány především roztržštěním kompetencí při schvalování oficiálních podob zeměpisných jmen mezi příliš mnoho subjektů a omezeným vlivem jazykovědců na úřední podobu jmen. P. Boháč (2009, s. 180–181) kritizuje, že standardizace, tedy určování oficiálních podob toponym, je v českém právním systému upravena roztržštěně a nedokonale; upozorňuje na neexistenci centrálního orgánu, který by měl dostatečné pravomoci. Názvy obcí a jejich změny jsou podle zákona o obcích (č. 128/2000 Sb.) v kompetenci obcí a Ministerstva vnitra (změnu názvů navrhuje obec a následně ji pak schvaluje Ministerstvo vnitra). O názvech částí obcí stejně jako o pojmenováních ulic a dalších veřejných prostranství pak rozhoduje sama obec. Pravidla, která podle zákona musí názvy obcí, jejich částí i názvy ulic a dalších prostranství splňovat, jsou velmi obecná a z jazykového hlediska značně volná. Zákon říká pouze tolik, že „název obce, jejích částí, ulic a jiných veřejných prostranství se uvádí vždy v českém jazyce“ a „ulice nebo jiná veřejná prostranství se nepojmenovávají shodnými názvy a ani podle jmen žijících osobností veřejného života“. Dále pak vymezuje zvláštní pravidla pro uvádění názvů v jazyce národnostní menšiny. Zákon tedy stanoví pouze to, že názvy musí být (s výjimkou názvů v jazyce národnostních menšin, které upravuje samostatný bod) v českém jazyce, avšak nestanoví, že by musely respektovat jazyková pravidla. Pokud je tedy toponymum jazykově chybné, obsahuje např. ortografický nebo slovtvorný nedostatek, pak jeho podoba zákonu nikterak neodporuje (Štěpán, 2022, s. 170).

V zákoně o obcích není jediná zmínka o závaznosti jazykové kodifikace. Z toho vyplývá, že v případě, že dojde k rozporu mezi oficiální podobou zeměpisného jména a podobou kodifikovanou v jazykových příručkách, pak má z hlediska právních předpisů přednost oficiální podoba toponyma uvedená v oficiálních databázích, především pak v Registru územní identifikace, adres a nemovitostí (RÚIAN; dostupné z <<https://www.cuzk.cz/ruian/RUIAN.aspx>>).

Rozpory mezi jazykovou kodifikací a oficiální podobou zeměpisných jmen se projevují na více jazykových rovinách. Nejčastěji se s nimi setkáváme na rovině pravopisné (jde především o psaní velkých písmen, ale i o některé další jevy), tvaroslovné i slovotvorné.

Pravopis

Nesoulad mezi pravopisnou jazykovou kodifikací a oficiální podobou českých zeměpisných jmen je dvojího druhu.

Menší část těchto rozporů byla zapříčiněna neznalostí pravopisné kodifikace nebo vznikla prostým omylem, náhodným nedopatřením. Pro ilustraci uveďme několik reprezentativních příkladů. V Dubu nad Moravou na Olomoucku se nachází ulice *Bezejmená*. Ulic s poněkud paradoxním názvem *Bezejmenná* v Česku najdeme 25, jedna pak obsahuje pravopisně chybné pojmenování, nerespektující morfémovou strukturu názvu (kořen *-jmen-* + přípona *-ná*; srov. Štěpán, 2022, s. 174). Morfémová struktura názvu není náležitě zohledněna ani v oficiální podobě názvu ulice *Dřevohryzká* v Teplé na Chebsku, který byl vytvořen od pojmenování zaniklé vsi *Dřevohryzy* (místo náležité formy *Dřevohryzká*).

V Dobřejovicích se nachází ulice *Na Draškách*, která byla nepochybně pojmenována na základě staršího pomístního jména, názvu pozemku, na němž vznikla nová výstavba na okraji obce. Pro pozemková jména je typické, že jsou často užívána jen v dané lokalitě a jejich užívání bývá omezeno jen na úzký okruh místních obyvatel. Fungují především v mluvené komunikaci a psanou podobu často ani nemají. Není proto překvapivé, že název ulice v Dobřejovicích odráží mluvenou podobu pomístního jména, jak je místní obyvatelé znají a běžně užívají, aniž by měli povědomí o jeho původu a uvažovali o jeho náležité pravopisné podobě. Není pochyb o tom, že se zde setkáváme se zdobnělinou pomnožného podstatného jména *draha*, které Kottův slovník vykládá jako ‚travnatá cesta za dědinou, kudy se dobytek na pastvu vyhání a v čas nepohody i pásává; průhon‘, a název by tedy měl mít podobu *Na Dražkách*. Místním obyvatelům však patrně původ názvu není znám, nepřemýšlejí tedy ani o jeho náležité pravopisné podobě. Jak bude patrné ještě z dalších příkladů, nečiní tak často ani obecní zastupitelé, kteří o oficiální podobě názvů rozhodují.

V Praze-Běchovicích se setkáváme s ulicí nesoucí název *Na Výdrholci*. Tato podoba podle Pražského uličníku platila již před připojením Běchovic k hlavnímu městu v roce 1974. Pojmenována byla podle blízkého lesa zvaného *Vidrholec*. Pražský uličník k tomu uvádí: „Správně se vždy psal Vidrholec s měkkým i, proč došlo při zavedení názvu ulice k záměně na tvrdé y, není známo.“ (Lašťovková, 2022, s. 392)

Jde patrně o omyl, který snad může souviset s mylným vyhodnocením první slabiky názvu jako předpony *vy-*.¹

Speciální případ tvoří jména ulic podle významných osobností. Oficiální podoba těchto názvů nezřídka neodpovídá úřední podobě jména dané osobnosti. V pěti obcích, konkrétně v Abertamech, Sokolově, Smržovce, Třešti a Budišově nad Budišovkou se tak setkáváme s názvem ulice *Rooseweltova*, přestože příjmení amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta se oficiálně psalo vždy s *-v-*, nikoliv s *-w-*. Podobný případ představuje název ulice *Hwiedzoslavova* v Mladé Boleslavi a Rakovníku (podle slovenského básníka Pavla Országha Hviezdoslava). Zatímco podobu *Rooseweltova* lze snad vysvětlit mylnou domněnkou, že ve jménech germánského původu je náležitější psát *-w-* než *-v-*, v případě podoby *Hwiedzoslavova* je tento omyl vysvětlitelný ještě obtížněji (srov. též Štěpán, 2022, s. 174). Se základní neznalostí (nebo s omylem daným malou péčí při stanovování oficiálních podob jmen) se však setkáváme i v případě ulic pojmenovaných podle významných českých osobností, srov. ulici *Jungmanova* (podle Josefa Jungmanna) ve Zdicích, Voticích a Rýmařově.

Omyl nebo nesprávné vyhodnocení jazykové kodifikace se projevuje i v oblasti psaní velkých písmen u zeměpisných jmen. Jedno ze středočeských měst neslo až do roku 2013 oficiální název *Kostelec nad Černými Lesy*, který byl po dlouhou dobu v rozporu s doporučením Pravidel českého pravopisu (srov. Štěpán, 2018, s. 217). Pro psaní slova *lesy* s velkým počátečním písmenem nebyl žádný důvod, přesto trvalo velmi dlouho, než byla často kritizovaná podoba názvu (srov. např. Boháč, 2009, s. 180) úředně změněna na *Kostelec nad Černými lesy*.

Většina rozporů s pravopisnou kodifikací v oblasti psaní velkých písmen však vznikla jiným způsobem než nedopatřením nebo neznalostí jazykové kodifikace. Vydaní Pravidel českého pravopisu z roku 1993 přineslo zásadní změnu v psaní předložkových názvů ulic a dalších objektů (změna se týkala mimo jiné i předložkových pomístních jmen a v neposlední řadě i názvů domů nebo restaurací typu *U dvou slunců*, *U kamenného zvonu*, *U lípy*, *Na kovárně* apod.). Nově se podle této jazykové příručky v předložkových zeměpisných jménech slovo následující po předložce začalo psát vždy s velkým počátečním písmenem. Tato změna byla motivována snahou zjednodušit značně komplikovaná pravidla. Před touto změnou byla pro stanovení náležité pravopisné podoby jména v mnoha případech nezbytná věcná znalost. Zatímco v Příbrami byla ulice *K Hatím* nazvána podle směru k osadě *Hatě*, v jiných lokalitách název *Na hatích* vycházel z obecného podstatného jména *hat'* „stezka zřízená z otepí, klestí a kulatých dřev“. Pro správný zápis názvu pražské ulice *Pod Skalkou* byla nutná znalost, že ulice byla pojmenována nikoli podle polohy pod *skalkou*, tedy menší skálou, ale pod viniční usedlostí zvanou *Skalka*. Pro uživatele jazyka včetně všech žáků a studentů sjednocení psaní velkých písmen po předložce představovalo nesporné zjednodušení i značnou úlevu.

¹ Jméno *Vidrolec*, které v minulosti patřilo i zaniklé vsi, se vykládá z německého pojmenování *Witerholz*, jež lze vykládat jako „větrný les“ (Profous – Svoboda, 1957, s. 542).

Na druhou stranu však tato změna přinesla i problémy, poněvadž vedla ke vzniku paralelní kodifikace.² Nová podoba předložkových názvů zavedená Pravidly v roce 1993 se totiž dostala do rozporu s oficiální, pro úřední komunikaci závaznou podobou těch názvů, které nebyly oficiálně změněny. Změna jazykové kodifikace se totiž do úředních názvů nepromítá automaticky; o změně názvu ulice musí rozhodnout obecní zastupitelstvo. Zatímco v některých obcích tato změna pravopisu zohledněna byla, v jiných nikoliv. Celkový podíl úředně platných názvů ulic i dalších objektů, jejichž pravopisná podoba nerespektuje platnou jazykovou kodifikaci, je značný. Mezi města, která současnou pravopisnou úpravu psaní předložkových názvů nerespektují, patří totiž mimo jiné Praha, která počtem názvů ulic všechna ostatní města a obce velmi výrazně převyšuje. Podle Magistrátu hlavního města Prahy platí název ulice v té pravopisné podobě, ve které byl úředně schválen.³

Oficiální podobu názvů ulic i dalších zeměpisných jmen závazně určuje RÚIAN, v němž jsou uvedeny např. názvy ulic *K podjezdu*, *Na příkopě*, *Pod hliništěm*, *U smaltovny*, *Vě studeném*, *Za vodárnou*, jejichž podoba je v rozporu s jazykovou kodifikací. Nezbyvá než konstatovat, že při plánování takto zásadních pravopisných změn, které zasahují do podoby jmen, jejichž schvalování je v kompetenci úřadů státní správy a samosprávy, by bylo vhodné postupovat maximálně uvážlivě a v přímé součinnosti s hlavními zainteresovanými subjekty. Při plánování pravopisných změn, které vešly v platnost v roce 1993, se tak bohužel nestalo. Důsledkem je v mnoha případech dvoukolejnost kodifikace. Původní nejistotu, zda po předložce stojí jméno obecné, nebo vlastní, tak vystřídal nová nejistota, a to zda je v dané komunikační situaci vhodnější dát přednost podobě, kterou doporučují jazykové kodifikační příručky, nebo formě úřední, uvedeně v oficiálních registrech, a proto zpravidla vyžadované při úřední komunikaci (Štěpán, 2020, s. 421). Je však navíc třeba říci, že o této dvoukolejnosti mnozí mluvčí češtiny včetně žáků, učitelů, a dokonce i některých lingvistů, nemají žádné povědomí.

Tvaroslovní

V některých názvech ulic se setkáváme s využitím nespisovné tvaroslovné koncovky místo koncovky spisovné, kodifikované. Zvláště v poslední době vznikají názvy jako *Pod Horama*, *Pod Vrškama*, *Za Zahradama*, *Za Valama*, *Za Židama*, *Pod Radinama*, *Na Panský* (namísto spisovného *Pod Horami*, *Pod Vršky*, *Za Zahradami*, *Za Valy*, *Za Židy*, *Pod Radinami*, *Na Panské* (Štěpán, 2022, s. 174). Jsou typické pro menší obce s rozsáhlejší novou výstavbou, tzv. satelitními městečky. Poměrně časté užívání jasně nespisovných koncovek v oficiálních urbanonymech se může jevit jako poněkud překvapivé. Je nepochybně ovlivněno skutečností, že oficiální názvy ulic tohoto typu zpravidla vznikají z pomístních jmen, která často nemají oficiální spisovnou podobu, a pojmenovávatelé nově vzniklých ulic se domnívají, že je možné, nebo dokonce nutné převzít pomístní jméno přesně v té podobě, ve které je v místě užíváno,

² Existují proti ní i zásadnější námitky z hlediska jazykového systému a teorie vlastního jména (srov. Štěpán, 2020, s. 418–419), kterým se zde pro omezený rozsah textu nemůžeme věnovat.

³ Srov. např. odpověď Magistrátu hlavního města Prahy na dotaz Českého statistického úřadu, který sídlí v ulici *Na PADESÁTĚM*, [online] dostupné z <https://www.czso.cz/csu/czso/jak_psat_spravne_na_padesatem>.

případně v níž je zaznamenáno ve starších katastrálních mapách, v nichž bylo uvádění pomístních jmen v nespisovné podobě zcela běžné (srov. Štěpán 2022, s. 175).

Pozoruhodné jsou i některé názvy ulic obsahující nářeční tvaroslovné koncovky. Např. v obci Karolinka na Vsetínsku se nacházejí ulice *Pod Horů*, *Pod Grapů*, *Na Sklepoč*; spisovně by tyto názvy zněly *Pod Horou*, *Pod Grapou*, *Na Sklepech/Sklepích*. Pravopisnou podobu *Pod Horů*, *Pod Grapů* je navíc třeba považovat za zcela nevhodnou i pro nápis nespisovných nářečních variant, protože v této pozici nedává užití grafému *ů* žádný smysl (*ů* označuje dlouhou samohlásku, která se historicky vyvinula z původního *-ó-*; v ostatních případech je vhodné užívat grafém *ú*), bylo by tedy třeba psát *Pod Horú*, *Pod Grapú*. Je pravděpodobné, že zmíněné nářeční podoby byly v názvech ulic zvoleny záměrně, se snahou demonstrovat prostřednictvím nářečních prvků lokální identitu.

Odlišný případ zřejmě představuje název ulice *K Jandovo skále* v Kyšicích na Plzeňsku. Vzhledem k tomu, že ustrnulé jihozápadočeské nářeční zakončení *-ovo* vyskytující se ve všech rodech a pádech přivlastňovacích přídavných jmen je v dané oblasti velmi rozšířené i v nejmladší generaci a mluvčí si jeho nářeční a nespisovný charakter mnohdy neuvědomují, není nepravděpodobné, že podoba *K Jandovo skále* byla místo spisovné formy *K Jandově skále* schválena jako oficiální název nedopatřím, pramenícím z neznalosti, že jde o podobu nespisovnou.

Slovotvorba

Poměrně časté jsou i slovotvorné nedostatky oficiálních názvů ulic. Např. v Praze-Řeporyjích, kde je většina ulic nazvána podle obcí, se nacházejí ulice *Nejdkova*, *Radouňova* a *Slatinová*. Přestože i tyto názvy jsou utvořeny ze jmen obcí (konkrétně *Nejdek*, *Radouň* a *Slatina*), jejich způsob tvoření tomu vůbec neodpovídá. Názvy by měly znít *Nejdecká*, *Radouňská* a *Slatinská*. V několika různých lokalitách se dále setkáváme např. s nenáležitým tvořením názvů ulic od označení ptáků. V Jesenicích u Prahy jsou např. ulice *Straková*, *Čáповá*, *Sojková*, a dokonce *Kafková* (místo *Stračí*, *Čapí*, *Sojčí*, *Kavčí*), v Dobřichovicích u Prahy pak pro změnu ulice *Drozdova*, *Koso-va*, *Špačkova* (místo *Drozdí*, *Kosí*, *Špaččí*).⁵

Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo poukázat na problematiku, která je na všech stupních škol, včetně škol vysokých, téměř nebo zcela opomíjena. Problémy nesouladu oficiálního znění některých zeměpisných jmen, zvláště pak názvů ulic, s jazykovou kodifikací se mohou jevit jako okrajové. Je však pravděpodobné, že žáci dříve nebo později na podobné problematické případy narazí a budou jimi velmi překvapeni. Vždy a za všech okolností totiž nemusí platit, že „správná“ je jen jedna možnost, a to ta, která je uvedena v kodifikačních příručkách. Bylo by vhodné, aby učitelé žákům vysvětlili, že rozdíly mezi „jazykově správnou“ a oficiálně platnou podobou skutečně mohou existovat a některé z nich, konkrétně pak u předložkových názvů, jsou dokonce systematické, protože vznikly nerespektováním změny v jazykové kodifikaci. V žádném

⁵ Podrobněji k této problematice viz Štěpán, 2012.

případě by však nebylo vhodné, aby vyučující takovéto sporné jevy zařazovali do diktátů a pravopisných nebo gramatických cvičení.

Príspevok vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Literatura

BOHÁČ, P. Problémy standardizace geografických jmen. In *Teoretické a komunikační aspekty proprií. Prof. Rudolfo Šrámkovi k životnímu jubileu*, Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 179–185.

LAŠTOVKOVÁ, B. a kol. *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. 2. vyd. Praha: Academia, 2022.

PROFOUS, A.; SVOBODA, J. *Místní jména v Čechách IV*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957.

ŠTĚPÁN, P. Ke slovtvorbě urbanonym. In *Jednotlivé a všeobecné v onomastice. 18. slovenská onomastická konferencia*. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2012, s. 248–252.

ŠTĚPÁN, P. Ke změnám českých oikonym v letech 1996–2017. *Acta onomastica*, 59, 2018, s. 215–226.

ŠTĚPÁN, P. Psaní velkých písmen u toponym v češtině: polemický pohled. *Acta onomastica*, 61, 2020, s. 417–439.

ŠTĚPÁN, P. Standardizace českých toponym versus jazyková kodifikace. In *Horyzonty slawistyki w XXI wieku. Stan obecny i perspektywy rozwoju*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2022, s. 169–178.

Meziválečná populární literatura ve výuce. Proč ano? A proč ne?

Jana Segi Lukavská, ÚČLK FF UK v Praze

jana.lukavska@ff.cuni.cz

Klíčová slova: populární literatura, školní výuka, doba mezi světovými válkami

Key words: popular literature, school teaching, interwar period

Popular Literature from the Interwar Period in Teaching. Why? And why not?

The paper follows the long-lasting discussion whether and how popular texts should become a part of secondary school teaching. We also ask the question if it makes sense to work with older popular texts, especially interwar ones, at secondary schools. Arguments both in favour and against using those texts are presented using the examples from several interwar novels.

Úvodem: Patří populární literatura na střední školy?

Do debat o výuce literatury na středních školách se periodicky vrací otázka, zda – a případně jak – do ní integrovat vedle časem prověřené a umělecky hodnotné „vysoké“ literatury¹ také literární texty chápáné jako populární. Nejde přitom o diskusi omezenou pouze na české prostředí (viz např. Alvermann et al., 1999; Schlachter, 2014).

¹ V tomto textu se nebudeme zabývat komplexním pojmoslovím, které se ke stratifikaci literatury váže, byť by i detailnější pohled na jednotlivé termíny jako „populární literatura“, „brak“, „triviální literatura“, „mainstream“, „vysoká (resp. nízká) literatura“ a další v oblasti středoškolského vzdělávání mohl být zajímavý. V následujících rádcích pro účely zjednodušení – byť jsme si vědomi problematičnosti tohoto postupu – v zásadě ztotožňujeme literaturu „nízkou“ a „populární“.